

rite in providing the passage of a man from one social status to another. Today Genep's theory is a progressive model for the further research. M. Maierchuk in the work «Rite and Body. Structural and Semantic Analysis of the Ukrainian Rites» gives her own interpretation of the scheme of passage. The research of symbols of sexual relations, corporality, fertility culture, phallic and orgiastic cults became a foundation for works of O. Boriak, I. Ihnatenko, H. Kabakova, O. Kis, S. Lashchenko, M. Maierchuk, N. Pushkariova, created during the last years. Ritualism is the object of study of a lot of scientific disciplines, namely ethnology, folkloristics, linguistics, anthropology. The groundworks in these directions have to lay a foundation for the detailed study of ritualism by the culture studies.

Key words: Ukrainian ritualism, family and calendar rites.

Надійшла до редакції 7.11.2017 р.

УДК 738.04(477.5):001.891](045)

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МАКРОІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАДИЦІЙНОЇ ОРНАМЕНТАЦІЇ КЕРАМІКИ ДНІПРОВСЬКОГО ЛІВОБЕРЕЖЖЯ

Щербань Анатолій Леонідович, кандидат історичних наук,
старший викладач, Харківська державна академія культури, м. Харків
kozaks_1978@ukr.net

Концептуально висвітлено апробовану автором на матеріалах Лівобережної України методологію дослідження орнаменталістики кераміки. Підсумовано, що вона має ґрунтуватися на ступінчастому аналізі масових джерел в межах «улікової» наукової парадигми з використанням фундаментальних та спеціальних методів дослідження. Необхідно дотримуватися принципів історизму та типологічного висвітлення культури, використовувати позитивні досягнення еволюціонізму, дифузійнізму та функціоналізму.

Ключові слова: методологія, макроісторичне дослідження, орнамент, кераміка.

Постановка проблеми. Термін «макроісторія» застосовується для позначення максимально широкого охоплення історичної реальності з концептуальним осмисленням. Тобто виходу за межі хроноструктурно послідовної чітко розмежованої історичної феноменології на грань філософського пізнання суті та призначення історії [5; 377]. Оскільки історія проявляється в матеріальних і духовних результатах людської діяльності, макроісторичні концепти базуються на їх аналізі. Одним із найбільш виразних і вивчених є орнаменталістика кераміки, яка від доби неоліту до сьогодення масово і безперервно використовується носіями різних етнокультурних традицій, відображає технологічні знання гончарів, пануючі в суспільстві вірування, світоглядні уявлення й естетичні вподобання.

Гене́за орнаменталістики кераміки, використовуваної мешканцями Лівобережної України, регіону зі специфічним історичним розвитком культурних традицій, висвітлена в узагальнюючих публікаціях автора [16; 17]. Але дослідницька методологія детально не охарактеризована. Необхідність висвітлення апробованого автором методологічного підходу, який може використовуватися іншими дослідниками подібної проблематики, обумовлює *актуальність* даної студії.

Мета дослідження: характеристика методологічної основи вивчення динаміки орнаменталістики кераміки в макроісторичному аспекті (від часів неоліту до кінця ХІХ ст.).

Виклад основного матеріалу. Нижня межа дослідження – початок на даній території гончарства. Верхня – час, з якого в народній орнаменталістиці провідного гончарного осередку регіону, Опішного (сучасна Полтавщина), з'явилися нові композиції, впроваджені заводськими та академічними художниками. Їх вивчення потребує застосування специфічних методів.

Макроісторичне мислення притаманне людству з глибокої давнини. Результати міфологічних тлумачень макроісторичних процесів через усвідомлення та пояснення природної циклічності помітні в більшості давніх вірувань і релігійних вчень. У ХVІІІ–ХІХ ст. (Дж. Віко, Ж.-А. Кондорсе, О. Конт, Г. Спенсер, К. Маркс) розпочалося теоретичне їх студіювання, яке в ХХ ст. оформилося в дослідницьку галузь. На міждисциплінарному рівні філософами, культурологами та істориками розроблена з використанням різних підстав для визначення «стрижневих» процесів, на яких базується хід історії, група теорій, котрі претендують на пояснення культурно-історичного процесу. О. Шпенглер звернув увагу на життєві цикли окремих організмів культури, К. Маркс – макроекономічні процеси, А. Чижевський – цикли сонячної активності, Л. Гумільов – стадії розвитку етносів, К. Чижевський – етапи руху людства до духовного єднання, П. Сорокін – зміну балансу між матеріальним та духовним початками в картинах світу, А. Тойнбі – «траєкторії» розвитку локальних цивілізацій через діалог із Логосом, Ю. Лотман – «вибухові трансформації» семіотичного ядра культури [5; 377–378]. Загалом дані концепції зводяться до трьох схем

розуміння трансформацій історії та культури – лінійної (еволюційної), циклічної та циклічно-лінійної [7; 17–18, 121–132].

Аналіз праць вищеназваних дослідників показав, що найбільш інформативними під час вивчення макроісторичних процесів були письмові та образотворчі (живопис, іконопис, реалістична скульптура) джерела, притаманні лише невеликій частині ойкумени давніх часів. Брак писемних відомостей щодо культури Лівобережної України призвів до фактичного виключення інформації щодо розвитку культури населення даних земель із макроісторичних концептів. Лише М. Чмихов, який почав наукову кар'єру з глибокого історико-археологічного аналізу орнаменталістики кераміки катакомбної культурно-історичної спільноти доби бронзи, в т.ч. знайденої в степових і лісостепових районах Дніпро-донського межиріччя, включив їх у макроісторичні побудови. Винайдений дослідником «зодіакальний принцип» датування археологічних пам'яток ґрунтувався на спостереженні про відображення в орнаментах важливого для людини уявлення про рух Всесвіту дозволив йому датувати місцеву кераміку за зображеними на ній астральними символами [12–13]. Хоча використання даного підходу логічно обґрунтоване, отримані вченим дати, особливо ті, що стосуються реалій доби неоліту-бронзи, виявилися значно «заниженими» порівняно з загальновизнаними нині, отриманими внаслідок використання методів природничих наук [3, 24–25]. Як і Б. Рибаків та І. Сафонов, вважаємо, що головним недоліком реконструкцій ученого є використання в них щодо пам'яток доби неоліту-бронзи розуміння Зодіаку, який у сформованому вигляді є продуктом математично-астрономічної діяльності греків та вавилонян середини I тис. до н.е. [8; 319, 9; 128–129]. Тому суттєвої корекції потребують результати побудованого вченим макроісторичного концепту, створеного внаслідок аналізу проявів взаємодії суспільства й оточуючого середовища та їх відображення в давньому світогляді (історико-культурний процес дослідник поділив відповідно археологічної періодизації, виокремивши в хронологічних межах, що нас цікавлять, періоди неоліту, міді, бронзи та заліза [13; 357–358; 12].

Під час поглибленого хроноструктурного дослідження орнаменталістики кераміки Лівобережної України автором даної статті було акцентовано увагу на розмаїтті технології нанесення та морфології матеріальних проявів орнаменталістики глиняних виробів та те, що період із VII тисячоліття до н.е. до XIX ст. охоплює різні культурно, соціально-економічно та геополітично етапи розвитку [16; 17]. Зроблено висновок, що розкриття макроісторичної суті орнаментальних трансформацій найбільш ефективно в межах епістемологічної моделі (наукової парадигми), названої К. Гінзбургом «уліковою» (від російського «улика» – доказ) [1; 200]. Загалом, ця доктрина пізнання заснована на аналізі різноманітних деталей, виокремленні «ключових фактів», що здатні висвітлювати зміст і суть масових джерел і, відповідно, дозволяють зрозуміти цілісний об'єкт. Приховане стає пізнаваним через дотичні дані. Але важливо усвідомлювати, які дані необхідно враховувати і які можливості має їх інтерпретація. Передовсім не варто забувати, що більшість досліджуваних артефактів належить до частини «знов відкритої» «мертвої культури» (за термінологією німецького археолога Ханса-Юргена Еггерса) [18]. Тобто є проявом культури безписемних спільнот, існування яких припинилося до початку їх наукового вивчення. Доступні для дослідження предмети є відкритою та оприлюдненою археологами й етнографами «вибіркою» з окремих досліджених пам'яток (зокрема, частково розкопаних поселень). Обґрунтування належності одержуваного в результаті аналізу знання всій «мертвій» культурі потребує застосування міждисциплінарних підходів до аналізу артефактів з урахуванням виду пам'ятки, з якої їх взято, обставин дослідження, якості фіксації матеріалів, повноти публікації, статевої, соціальної, вікової, релігійної належності причетних до неї осіб.

Віднайдення прихованих зв'язків між виокремленим фактом та пізнаваним об'єктом спочатку зазвичай ґрунтується на інтуїтивному проникненні дослідника в їхню суть через глибокий аналіз зовнішніх проявів і закінчується побудовою комплексних гіпотез. У випадку наукової обґрунтованості тлумачення різних «улік» за визнаними методиками стає основою для розуміння цілого [4; 177]. Звичайно ж, формулюючи певну гіпотезу слід використовувати фундаментальні наукові методи. Зокрема діалектичний, що передбачає врахування зв'язку теорії та практики, принципи пізнаваності навколишнього світу, детермінованості явищ, взаємодії зовнішнього і внутрішнього, об'єктивного й суб'єктивного. Діалектичний підхід дає змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, процеси диференціації й інтеграції, постійну суперечність між сутністю та явищем, змістом і формою, об'єктивність в оцінюванні дійсності. Варто враховувати фундаментальні принципи детермінізму (об'єктивної причинної зумовленості явищ) та ізоморфізму (відношень об'єктів, що відображають тотожність їхньої будови) [15; 58].

Цілісний характер орнаменталістики кераміки обумовлює важливість для характеристики її реального функціонування та розвитку системного студіювання кількох основних самостійних

підсистем («Природа», «Людина», «Суспільство», «Культура», «Орнамент»). Системна спрямованість у вивченні орнаментів проявляється в тому, що вони уявляються сукупністю взаємопов'язаних елементів, візуально помітних і прихованих, що дозволяють сприймати зображення на глиняних виробах як певну цілісність. У різномірних множинах орнаментальних елементів вбачаються не прості конгломерати та механічні сукупності, а їх взаємозв'язки, що породжують у цілого відсутні в окремих складових властивості, дозволяють їм функціонувати відповідно цим властивостям як якісно-специфічне утворення. Співвідношення частини та цілого змінювалося залежно від особливостей кожної складової, місця, яке вони займали, специфічних функцій, які виконували в житті [2; 6] людства певної епохи.

Саме застосування системного підходу дозволяє вивчити орнаментацию глиняних виробів як явища, детермінованого культурою, та її репрезентативної моделі в історичній динаміці з урахуванням свідомісних передумов, основних рис культурно-традиційного поля, в якому існували люди конкретної спільноти певного періоду. При цьому дослідник має намагатися проникнути у прихований за лаштунками «зовнішніх» проявів «внутрішній» вимір життя.

Оскільки будь-яке пізнання починається зі сприйняття об'єкту і фіксації його властивостей, які можна досягнути безпосередньо, спочатку необхідно здійснити послідовну хронологічно, якомога вичерпну узагальнюючу характеристику розвитку візуально помітних проявів орнаментации кераміки (сигніфікантів). Зокрема, форм окремих елементів, кольору, способів нанесення та способів компонування, місць на виробі тощо. Особливу увагу варто звертати на технологію нанесення котра, за спостереженням Е. Маркаряна, виступає інструментальною, «технічною» функцією культури, з якою, передусім, пов'язана «механічна» техніка – специфічна система засобів спільного впливу людських індивідів на матеріальне середовище [6; 85–86]. Від повноти опису окремих орнаментів прямо залежить характеристика орнаментации посуду мешканців житла, поселення, регіону, епохи. Для складних та ідеографічних композицій необхідно звертати увагу на такі принципи формотворення, як неперервність чи перервність, еквівалентність чи переважання, регулярність чи нерегулярність розташування орнаментальних одиниць. Бажано, настільки можливо, дотримуватися історичного підходу, прослідковуючи історію орнаментации як процес розвитку, який характеризує закономірні, спонтанні та цілісні якісні зміни в стані системи, внутрішній структурі об'єкта [10; 73], намагатися штучно не спрощувати історичний процес через розташування в одній часовій площині явищ, які насправді відбувалися в послідовних хронологічних проміжках.

Оскільки ґрунтовне натурне опрацювання розпорощених нині в різних музеях багатотисячних збірок орнаментованої кераміки не реальне, головна інформація при макроісторичному дослідженні отримується з критично проаналізованих узагальнюючих робіт вузькоспеціалізованих дослідників щодо окремих періодів, археологічних культур, гончарних регіонів, пам'яток і доповнюється шляхом безпосереднього вивчення окремих предметів у музейних колекціях. Особливу увагу варто приділяти дослідженням із використанням формальних методів [16; 34–37], урахуваючи суттєву обмеженість таких описів із точки зору культурології. Оскільки формально описаний орнамент сприймається не як органічне ціле, створене з певною утилітарною метою, а як щось зовнішнє, механічне, тобто таке, що суперечить суті народного мистецтва. Тому критичний аналіз описів орнаментів за допомогою формальних методів має бути лише вихідним пунктом для їхнього культурологічного осмислення.

На другому етапі важливо узагальнити інформацію щодо існування орнаментации кераміки, як явища художньої культури, виокремити спільні риси, притаманні технології нанесення, елементам та способам комбінування упродовж певного періоду й специфічні, належні окремим культурно-історичним та етнічним утворенням, гончарним осередкам та майстрам і створити періодизацію змін візуально помітних орнаментальних феноменів. При цьому необхідно вивчати, використовуючи метод історико-генетичного аналізу, походження та еволюцію декору глиняних виробів певної пам'ятки чи культури, співвідношення його з декором кераміки інших соціокультурних конгломератів. Традиційно для вивчення останнього питання використовується порівняльно-історичний і порівняльно-типологічний синхронний і діахронний методи, суть яких полягає у порівнянні орнаментальних елементів і композицій, притаманних певним пам'яткам чи досліджуваному регіону в цілому з попередніми, наступними та синхронними об'єктами інших регіонів.

Найчастіше, у разі коли орнаменти однієї пам'ятки (культури, історичного періоду) схожі на орнаменти іншої, стверджується про наявність між ними генетичного зв'язку чи запозичень. Навіть у випадку, коли між порівнюваними пам'ятками є значний територіальний або хронологічний розрив. Насправді ж слід враховувати той факт, що не всяка подібність свідчить про запозичення. Схожі образи, мотиви чи сюжети можуть зародитися незалежно. Причиною цьому передовсім є подібність структури людської психіки, конструкції мисленнєвого апарату. У багатьох випадках причиною

використання схожих орнаментів у різних народів є подібність побутових і соціально-економічних умов. Ускладнює порівняння не розробленість достовірних наукових критеріїв, за якими можна порівнювати два різнокультурні орнаментовані гончарні об'єкти. Різні ступені відкритості культур, розвитку ремесла, різні темпи введення інновацій і, відповідно, змін візуальних проявів матеріальної культури давніх спільнот Лівобережної України дозволяють створювати систему синхронізації для великих регіонів лише у випадку наявності вагомих підстав. Зокрема, причетності внаслідок якихось причин до одного чи споріднених культурно-економічних комплексів.

Можливість періодизації міститься в самій природі процесів розвитку, неперервних та дискретних одночасно, які містять сталі чи відносно сталі якісні характеристики. Будь-яка періодизація пов'язана з абстрагуванням. Одиначні явища, що виникають одне за одним, за певними параметрами сприймаються як якісно однорідні. Але з врахуванням двох суттєвих моментів.

Перший – що та сама якісна фаза могла реалізуватися в кількох варіантах, а процеси якісних змін відбувалися нерівномірно. Їхній ритм був неоднаковим на різних рівнях художньої культури в одному й тому ж місці, а розгортання відбувалося не синхронно в різних локальних варіантах. Тому поява певної якості може бути зафіксованою щодо одного локусу тоді, коли в іншому цей ступінь уже пройдено. Таким чином, окреслення абсолютних хронологічних меж неможливе. До того ж початок і кінець кожної фази перетворень був тривалим й міг відрізнятися в різних частинах досліджуваної території.

Другий – що зміни в орнаменталії кераміки не відбувалися по прямій лінії. Як і інші складові художньої культури [11; 73–74], вони могли повертатися і мати тупикові відгалуження, дифузю художніх ідей, культурні перехреснення, паралелізм зовні схожих форм.

Автором щодо Лівобережної України досліджуваного часу виокремлено 12 періодів, хронологічні межі яких пов'язані з часом виникнення чи окремими етапами розвитку певних спільнот, носії яких вносили суттєві новації в процес орнаментування кераміки. Прослідковано, за узагальнюючими публікаціями, особливості природно-географічного оточення та соціокультурні моменти розвитку. З'ясовано, що динаміка орнаментальних трансформацій у мешканців певних природно-кліматичних зон різнилася [16; 17]. Найбільш динамічними упродовж більшої частини досліджуваного періоду були процеси розвитку орнаментів у населення степу та південної частини лісостепу, наближених до циркумпонтійської зони циркулювання культурних традицій. Помітно, що орнаменталія кераміки степових мешканців до початку доби пізньої бронзи, а лісостепових – до кінця досліджуваного періоду, розвивалася хвилеподібно. Розвиток орнаментальних систем включав піднесення (проявлялися у використанні більшої кількості елементів та складніших композиціях, ніж у попередні часи), котрі зазвичай проявлялися стрімко, оскільки відбувалися внаслідок зовнішніх інвазій у часи природних трансформацій. Після них тривали поступові стагнації, які завершувалися занепадами. Оскільки формальні ознаки та ритми трансформацій орнаменталії кожного періоду не були тотожними всім попереднім та наступним ознакам, лінія трансформацій орнаментальних систем представляється ламаною з різними за параметрами ланками.

У межах кожної ланки трансформацій помітні менш значні зміни, наявність котрих у часи, для яких виразних зовнішніх впливів не прослідковується, нашоухує на думку про необхідність врахування для пояснення їхніх причин здобутків синергетики, головне завдання якої у вивченні культури – в тому, щоб віднайти рушійні сили в її надрах. Один з розробників даної галузі наукового дослідження, творець теорії дисипативних структур І. Пригожин, довів, що відкритим системам (саме такою є орнаменталія кераміки) притаманна нерівноважність (стан, за якого відбувається зміна її макроскопічних параметрів – складу, структури та поведінки), циклічність – загальні форми організації матерії, які виникають під впливом зовнішнього середовища. Стан нерівноваги веде до тісно поєднаних порядку та безладу систем, які проявляють надзвичайну чутливість до зовнішніх впливів. Слабкий сигнал на вході може призвести до значної та часто несподіваної зміни на виходах, що означає неможливість застосування до їх вивчення жорстких причинно-наслідкових залежностей, в яких наслідок якщо не тотожний, то пропорційний причині. У будь-який момент може виникнути новий тип рішення, який не зводиться до попереднього. В критичних точках несталості соціальних систем діяльність індивіда чи групи людей може мати вирішальне значення в мікросоціальних змінах [14; 46].

На наступному етапі дослідження, використавши отримані під час попереднього студіювання висновки, здійснюється структурно-функціональне дослідження орнаменталії кераміки в руслі методологічних принципів вивчення загальних і локальних, зокрема етнічних та історичних, типів культури та мистецтва. На цьому етапі процес трансформацій орнаменталії розуміється як відображення особливої функціональної взаємодії, структуруючої стосунки між певною спільнотою та оточуючим середовищем. Предметом спеціального аналізу виступає проблема історичної єдності

та розмаїття типів культури й орнаментативної кераміки, як однієї з її виражальних ознак. Під час виокремлення сутнісних стадій історичного процесу необхідно спочатку зрозуміти логіко-змістовні зв'язки між зафіксованими явищами, поєднавши отримані під час попередніх досліджень факти в єдине ціле відповідно логічному значенню чи співпричасності. Потім, поєднавши структурний та історичний підходи, створити історичну типологію. Історичний підхід дозволяє прослідкувати історію системи орнаментативної кераміки як процес розвитку, тобто такий, що характеризує закономірні, спонтанні та цілісні якісні зміни в стані системи та внутрішній структурі [11; 72–73] орнаментальних феноменів.

Оскільки орнаменти кераміки Лівобережної України складаються з полісемантичних елементів, які найскладніше тлумачити, лише на останньому етапі дослідження бажано висловлювати узагальнюючі гіпотези про їх сенс. Притому обов'язково необхідно, використовуючи метод функціонального аналізу, досліджувати призначення різних груп орнаментованої кераміки, оскільки семантика зображень залежна від нього. Висвітлення діючої щодо масових артефактів моделі трансформацій семантики орнаментів – *перспективний напрям подальших досліджень*.

Насамкінець варто перевірити логічність отриманих висновків, адекватність соціокультурним реаліям, масовим фактам. Лише у випадку ствердної відповіді можна вважати створену модель розвитку орнаментальних традицій науковою.

Висновки. Таким чином, вивчаючи таке виразне і водночас складне для тлумачення в реаліях Лівобережної України культурне явище, як орнаментативна кераміка в макроісторичному плані, варто дотримуватись принципів історизму та типологічного висвітлення культури, використовувати позитивні досягнення еволюціонізму, дифузійнізму й функціоналізму. При цьому методологія має бути вивірною, висновки – базуватися на верифікованих доказах з урахуванням специфіки розвитку культурно-історичного процесу, еволюції світогляду мешканців окреслених природно-географічними чи етнічними межами регіонів. Застосування системного підходу дозволяє вивчити один з важливих феноменів культури – орнаментативну глиняних виробів, як явище, детерміноване культурою та її репрезентативну модель, живу, поліфункціональну, динамічну цілісність.

Список використаної літератури

1. *Гинзбург К.* Мифы-эмблемы-предметы : Морфология и история / К. Гинзбург. – М. : Новое изд-во, 2004. – 348 с.
2. *Каган М. С.* Искусство как феномен культуры / М. С. Каган // Искусство в системе культуры. – Л. : Наука, 1987. – С. 6–22.
3. *Кайзер Э.* Проблемы абсолютного датирования катакомбной культуры Северного Причерноморья / Э. Кайзер // Краткие сообщения Института археологии. – 2011. – Вып. 225. – С. 15–17.
4. *Леонов И. В.* К вопросу о применении «уликовой парадигмы» в реконструкции макроисторических концептов бытия / И. В. Леонов // Теория и практика общественного развития. – 2014. – № 19. – С. 176–181.
5. *Леонов И. В.* Некоторые аспекты логики развития научных представлений о базисных «регулярностях» макроистории / И. В. Леонов // Мир науки, культуры, образования. – 2013. – № 5 (42). – С. 377–381.
6. *Маркарян Э. С.* Очерки теории культуры / Э. С. Маркарян. – Ереван : Изд-во АН Арм. ССР, 1969. – 228 с.
7. *Павленко Ю. В.* Історія світової цивілізації. Соціокультурний розвиток людства / Ю. В. Павленко. – Київ : Либідь, 2000. – 360 с.
8. *Рыбаков Б. А.* Язычество древних славян / Б. А. Рыбаков. – М. : Наука, 1981. – 608 с.
9. *Сафонов И. Е.* О реконструкции календарных систем населения Восточноевропейской степи и лесостепи эпохи бронзы / Сафонов И. Е. // Археология. – 2002. – № 3. – С. 127–133.
10. *Сорокин П. А.* Социальная и культурная динамика / П. А. Сорокин. – М. : Астрель, 2006. – 1176 с.
11. *Художественная культура в докапиталистических формациях.* Структурно-типологическое исследование. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1984. – 300 с.
12. *Чмыхов Н. А.* Орнамент эпохи бронзы степной Украины как исторический источник в изучении первобытного мировоззрения: автореф. дис. ... канд. ист. наук ; Чмыхов Н. А. ; Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченка. – Киев, 1982. – 22 с.
13. *Чмыхов Н. А.* Истоки язычества Руси / Н. А. Чмыхов. – Киев : Либідь, 1990. – 384 с.
14. *Шейко В.* Культура та цивілізація в історико-культурній думці України в добу глобалізації / В. Шейко, М. Александрова. – Київ : Ін-т культурології Акад. мистецтв України, 2009. – 312 с.
15. *Шейко В. М.* Організація науково-дослідницької діяльності : підручник / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарченко. – Київ : Знання, 2011. – 310 с.
16. *Щербань А.* Декор глиняних виробів Лівобережної України від неоліту до середньовіччя : монографія / А. Щербань ; Ін-т керамології – відділення Ін-ту народознавства НАН України, Нац. музей-заповідник укр. гончарства в Опішному. – Полтава : АСМІ, 2011. – 247 с. – (Академічна серія «Українські керамологічні студії» ; вип. 5).

17. *Щербань А. Л.* Трансформації орнаментування кераміки в традиційній культурі Лівобережної України (кінець VII тис. до н. е. – XIX ст.) / А. Л. Щербань. – Харків : Вид. О. Савчук, 2017. – 328 с.

18. *Eggers H.-J.* Einführung in die Vorgeschichte. 5 Auflage / Hans Jürgen Eggers. – Berlin : Schöneiche bei Berlin, 2006. – 351 s.

References

1. *Ginzburg K.* Mify-emblemy-predmety : Morfologiya i istoriya / Karlo Ginzburg. – M. : Novoye izdatel'stvo, 2004. – 348 s.

2. *Kagan M. S.* Iskusstvo kak fenomen kultury / M. S. Kagan // Iskusstvo v sisteme kultury. – L. : Nauka, 1987. – S. 6–22.

3. *Kayzer E.* Problemy absolyutnogo datirovaniya katakombnoy kul'tury Severnogo Prichernomor'ya / E. Kayzer // Kratkiye soobshcheniya Instituta arkheologii. – 2011. – Vyp. 225. – S. 15–17.

4. *Leonov I. V.* K voprosu o primeneniі «ulikovoy paradigmy» v rekonstruktsii makroistoricheskikh kontseptov bytiya / I. V. Leonov // Teoriya i praktika obshchestvennogo razvitiya. – 2014a. – № 19. – S. 176–181.

5. *Leonov I. V.* Nekotoryye aspekty logiki razvitiya nauchnykh predstavleniy o bazisnykh «regulyarnostyakh» makroistorii / I. V. Leonov // Mir nauki, kul'tury, obrazovaniya. – 2013. – № 5 (42). – S. 377–381.

6. *Markaryan E. S.* Ocherki teorii kul'tury / E. S. Markaryan. – Yerevan : Izd-vo AN Arm. SSR, 1969. – 228 s.

7. *Pavlenko Yu. V.* Istoriya svitovoyi cy'vilizatsiyi. Sociokul'turny'j rozvy'tok lyudstva / Yu. V. Pavlenko. – Kyiv : Ly'bid', 2000. – 360 s.

8. *Ryibakov B. A.* Yazychestvo drevnih slavyan / B. A. Ryibakov. – M. : Nauka, 1981. – 608 s.

9. *Safonov I. Ye.* O rekonstruktsii kalendarnykh sistem naseleniya Vostochnoyevropeyskoy stepi i lesostepi epokhi bronzy / Safonov I. Ye. // Arkheologiya. – 2002. – № 3. – S. 127–133.

10. *Sorokin P. A.* Sotsial'naya i kul'turnaya dinamika / Pitirim Aleksandrovich Sorokin. – M. : Astrel', 2006. – 1176 s.

11. *Hudozhestvennaya kultura v dokapitalisticheskikh formatsiyah.* Strukturno-tipologicheskoe issledovanie. – L. : Izd-vo Leningradskogo universiteta, 1984. – 300 s.

12. *Chmykhov N. A.* Ornament yepokhi bronzy stepnoy Ukrainy kak istoricheskiy istochnik v izuchenii pervobytnogo mirovozzreniya: Avtoref. dis. ... kand. ist. nauk ; Chmykhov Nikolay Aleksandrovich ; Kiyevskiy ordena Lenina gosudarstvennyy universitet imeni T. G. Shevchenko. – Kyiv, 1982. – 22 s.

13. *Chmykhov N. A.* Istoki yazychestva Rusi / N. A. Chmykhov. – K. : Lybid', 1990. – 384 s.

14. *Shejko V.* Kul'tura ta cy'vilizatsiya v istory'ko-kul'turnij dumci Ukrayiny` v dobu globalizatsiyi / Vasy'l' Shejko, Mary'na Aleksandrova. – Kyiv : Insty'tut kul'turologiyi Akademiyi my'stecztv Ukrayiny`, 2009. – 312 s.

15. *Shejko V. M.* Organizatsiya naukovo-doslidny'cz'koyi diyal'nosti : pidruchny'k / V. M. Shejko, N. M. Kushnarenko. – Kyiv : Znannya, 2011. – 310 s.

16. *Shherban` A.* Dekor gly'nyany'x vy'robiv Livoberezhnoyi Ukrayiny` vid neolitu do seredn'ovichchya : monografiya / Anatolij Shherban` ; In-t keramologiyi – vid-nya In-tu narodoznavstva NAN Ukrayiny`, Nacz. muzej-zapovidny'k ukr. goncharstva v Opishnomu. – Poltava : ASMI, 2011. – 247 s. – (Akademichna seriya «Ukrayins'ki keramologichni studiyi»; vy'p. 5).

17. *Shherban` A. L.* Transformatsiyi ornamentuvannya keramiky` v trady'cijnij kul'turi Livoberezhnoyi Ukrayiny` (kinecz' VII ty's. do n.e. – XIX stolittya) / A. L. Shherban. – Xarkiv : Vy'davec'z' Oleksandr Savchuk, 2017. – 328 s.

18. *Eggers H.-J.* Einführung in die Vorgeschichte. 5 Auflage / Hans Jürgen Eggers. – Berlin : Schöneiche bei Berlin, 2006. – 351 s.

THE METHODOLOGICAL BASES OF THE MACRO-HISTORICAL RESEARCH OF CERAMICS TRADITIONAL ORNAMENTATION ON THE DNIEPER LEFT BANK

Shcherban Anatoliy, Candidate of Historical Sciences,
Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

Conceptually, the methodology of the research of ornamentation of ceramics, approved by the author on the materials of the Left-bank Ukraine, is presented. It is concluded that it should be based on a step-by-step analysis of mass sources within the framework of a «snippy» scientific paradigm using fundamental and special research methods. It is necessary to subordinate the principles of historicism and typological illumination of culture, to use the positive achievements of evolutionism, diffusionism and functionalism.

Key words: methodology, macro-historical study, ornament, ceramics.

UDC 738.04(477.5):001.891[(045)]

THE METHODOLOGICAL BASES OF THE MACRO-HISTORICAL RESEARCH OF CERAMICS TRADITIONAL ORNAMENTATION ON THE DNIEPER LEFT BANK

Shcherban Anatoliy, Candidate of Historical Sciences,
Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

The aim of this article is to study the dynamics of ceramic ornamentation in the macro-historical aspect (from the Neolithic to the end of the XIX century) on the methodological basis.

Research methodology. Eight major publications on the subject in scientific journals have been reviewed.

Results. Left Bank Ukraine is a territory with dynamic poly-linear development of culture. The development of ornamentation of local ceramics was influenced by the peculiarities of the natural and geographical environment, climate transformations and socio-cultural developments that manifested itself in the diversity of its mass manifestations and, accordingly, the need to use a special approach to its analysis.

Conceptually, the methodology of the research of ornamentation of ceramics, approved by the author on the materials of the Left-bank Ukraine, is presented. It is concluded that it should be based on a step-by-step analysis of mass sources within the framework of a «snippy» scientific paradigm using fundamental and special research methods. It is necessary to subordinate the principles of historicism and typological illumination of culture, to use the positive achievements of evolutionism, diffusionism and functionalism.

Novelty. For the first time, a scientific methodology has been substantiated for the study of cultural phenomena that have not been reflected in written sources, in terms of mass manifestations of one aspect of material culture.

The practical significance. Researchers of the dynamics of long-term parameters of the cultural phenomena with massive material manifestations can use the methodology developed by the author.

Key words: methodology, macro-historical study, ornament, ceramics.

Надійшла до редакції 30.11.2017 р.

УДК [930+904]:947.7:008(477.46)«653»

КНЯЖА ГОРА В НАУКОВОМУ ДОРОБКУ Г.Г. МЕЗЕНЦЕВОЇ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Москаленко Андрій Вікторович, аспірант,

Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ
andrusha721@gmail.com

Стаття присвячена аналізу образу давньоруського городища Княжа гора як історико-культурного феномену, що розглядається в наукових працях Г. Мезенцевої. Обґрунтовується важливість вивчення та осмислення її внеску в дослідження пам'ятки. Розглядаються такі культурологічні аспекти в історичному розвитку фортеці, як генетично-хронологічний, етнокультурний, світоглядно-релігійний, структурно-функціональний. Розкриваються особливості погляду на ці питання інших науковців. Формулюються перспективні напрями подальших досліджень інтерпретаційного характеру, які дозволяє здійснювати наявна джерельна база.

Ключові слова: Галина Мезенцева, городище, Княжа гора, Давня Русь, ремесло, торгівля, «чорні клубуки», гора Пластунка, могильник.

Постановка проблеми. Одним із завдань культурології є дослідження початкових етапів формування матеріальної і духовної культури українського народу, які сягають часів Київської Русі. Найбільшу кількість об'єктивної інформації для цього наукового напрямку надає вивчення давньоруських городищ як історико-культурних феноменів. Це дозволяє отримувати більш повне уявлення про розвиток культури Давньої Русі IX–XIII ст. на мікро- та макрорегіональному рівнях. Однією з таких пам'яток давньоруського періоду є городище на Княжій горі, що знаходиться на правому березі р. Дніпро, на південь від м. Канева (Черкаська обл.) у межах Канівського природного заповідника. Серед інших це городище вирізняється тим, що на ньому було знайдено 12 скарбів давньоруського часу і ця кількість поступається лише Києву. Цей факт свідчить про непересічність історії Княжої гори і потребує пояснення.

Актуальність статті зумовлюється необхідністю осмислити внесок Г. Мезенцевої в дослідження Княжої гори. Значимість її досліджень полягає у тому, що і по сьогодні Г. Мезенцева залишається одним із головних дослідників пам'ятки, автором єдиної комплексної монографії, присвяченої городищу. В ній зібрано та охарактеризовано чималу кількість джерел, накопичених автором і її попередниками у результаті археологічних розкопок. Проте, комплексного аналізу внеску Г. Мезенцевої у дослідження пам'ятки в історіографії здійснено не було.

Після Г. Мезенцевої систематичних польових робіт на Княжій горі не проводилося. Інші науковці, що у своїх роботах використовували археологічні матеріали з Княжої гори, вивчали або окремі категорії знахідок із пам'ятки, або висвітлювали лише окремі аспекти історико-культурного розвитку городища. На нашу думку, продовження подальших ґрунтовних досліджень Княжої гори без вивчення та осмислення наукового доробку Г. Мезенцевої є неможливим.

Останні дослідження та публікації. Поставлена у статті проблема залишається не вирішеною в історіографії. Науковці-археологи П. Толочко, М. Кучера, Ю. Моргунов переглядали деякі постулати Г. Мезенцевої стовно хронології, ідентифікації та функціонального значення Княжої гори [14, 5, 12],